

Нормативні акти: коментар фахівця/

Олег Терещенко

Доктор економічних наук,
професор Київського
національного економічного
університету ім. Вадима Гетьмана

Оцінка кредитних ризиків: відповідність новацій НБУ міжнародній практиці

Постановою Правління НБУ від 25.01.2012 р. № 23 затверджено Положення "Про порядок формування та використання банками України

резервів для відшкодування можливих втрат за активними банківськими операціями" (надалі – Положення). Згідно з його вимогами банки за станом на 01.01.2013 р. мають розрахувати та сформувати у повному обсязі резерви для відшкодування можливих втрат за активними банківськими операціями. Цей нормативно-правовий акт визначає порядок та методичні підходи до формування банками резервів за всіма активними операціями, зокрема за кредитними операціями. Зі вступом його у дію втрачає чинність Положення "Про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків" від 06.07.2000 р. № 279. Затвердження нового Положення стало важливим етапом на шляху наближення вітчизняної системи оцінювання кредитних ризиків банками до вимог Базеля II та нормативних документів ЄС. Основна мета нововведень – зменшення частки проблемних активів, які є у портфелях банків. Враховуючи принципово нові підходи щодо оцінки ризиків, що закладені в цьому документі, для їх вдалої практичної імплементації ми даємо певні роз'яснення, які викладено нижче (повний текст Положення розміщено на CD-диску в додатку "Законодавчі і нормативні акти з банківської діяльності", випуск 4 (193), квітень 2012 р., який розповсюджується у комплекті з журналом "Вісник НБУ" № 4/2012 р.).

ЗАПРОВАДЖЕННЯ НОВОГО МЕТОДИЧНОГО ПІДХОДУ ДО ОЦІНЮВАННЯ КРЕДИТНИХ РИЗИКІВ БАНКАМИ

Відповідно до Положення [1] сума резерву за кредитними операціями розраховується як різниця між балансовою вартістю кредиту (без урахування раніше сформованого резерву) та теперішньою вартістю попередньо оцінених грошових потоків за кредитом. Зазначені грошові потоки визначаються відповідно до величини коштів, які планується отримати у разі погашення тіла кредиту та відсотків по ньому (з урахуванням ризиковості кредиту), а також у результаті гіпотетичної реалізації забезпечення за кредитною операцією (ураховуючи коефіцієнт ліквідності). Теперішня вартість грошових потоків (TBa) розраховується на основі класичного алгоритму дисконтування грошових потоків (Discounted Cash Flow, DCF). Грошові потоки за кредитом необхід-

но скоригувати на показник ризику за кредитом (PPK). Величина теперішньої вартості грошових потоків за активом буде однаковою, незалежно від того, чи дисконтуються грошові потоки, попередньо скориговані на показник ризику за кредитом, чи коригування на показник ризику здійснюється після дисконтування:

$$TBa = (1 - PPK) \times \sum DCF = \sum DCF \times (1 - PPK).$$

За ставку дисконтування приймається ефективна ставка відсотка. Обчислюючи ефективну ставку відсотка, банк має попередньо оцінити грошові потоки, враховуючи всі умови кредитного договору. Обчислення включає всі відсотки, додаткові комісійні збори та всі інші премії чи дисконти.

Ключова новація Положення полягає у порядку розрахунку показника ризику кредиту, наданого юридичній особі. Визначимо основні чинники, які впливають на показники ризику за кредитом та особливості їх оцінювання у контексті імплемента-

ції нових методичних підходів. Для оцінювання кредитних ризиків позичальників, що є юридичними особами, запроваджується система рейтингової класифікації.

Відповідно до неї **показник ризику кредиту залежить від:**

- класу боржника;
- стану обслуговування боргу;
- додаткових кількісних та якісних критеріїв кредитоспроможності, встановлених внутрішньобанківським положенням.

Положенням також передбачено використання єдиного підходу як для розрахунку показника ризику за кредитом, наданим юридичній особі, так і для визначення показника ризику цінного папера.

Рейтинговий клас боржника визначається шляхом розрахунку інтегрального показника фінансового стану позичальника — юридичної особи. Залежно від значення інтегрального показника позичальник належить до певного діапазону значень ймовірності

дефолту, якому відповідає той чи інший клас. В основі класифікації покладено метод дискримінантного аналізу, який широко використовується у світовій практиці оцінювання кредитних ризиків. Положенням передбачено 18 моделей розрахунку інтегрального показника у розрізі позичальників, які належать до суб'єктів малого бізнесу та до великих і середніх підприємств. Основна ідея диференціації моделей на дев'ять груп за видами економічної діяльності полягає у забезпеченні достатньої точності оцінок кредитних ризиків. Базовий перелік фінансових коефіцієнтів, які включаються до моделі інтегральної оцінки, має 11 показників. Зазначені показники характеризують усі основні позиції фінансового стану позичальника: структуру капіталу, прибутковість та рентабельність, ліквідність та платоспроможність, оборотність. Методичний підхід передбачає врахування різних показників для розрахунку прибутковості (EBIT¹, EBITDA², чистий прибуток), що у комбінації з різними базами розрахунку (виручка, активи, інвестований власний капітал) забезпечує незначний рівень кореляції зазначених коефіцієнтів. Це також стосується коефіцієнтів оборотності та ліквідності.

Деякі моделі сформовані на основі різних комбінацій фінансових коефіцієнтів, що зважені на вагові параметри та скориговані на вільний член дискримінантної моделі. Останній сприяє уніфікації шкали класифікації інтегрального показника за різними групами підприємств. Як приклад наведемо модель розрахунку інтегрального показника фінансового стану сільськогосподарських підприємств (група 1, великі та середні підприємства):

$$Z = 1.3 \times K_3 + 0.03 \times K_4 + 0.001 \times K_5 + 0.61 \times K_6 + 0.75 \times K_7 + 2.5 \times K_8 + 0.04 \times K_9 - 0.2.$$

Комбінація фінансових коефіцієнтів ($K_1, K_2, K_3 \dots$), які включені до моделі, та їх параметри підібрані таким чином, щоб забезпечити максимальний рівень класифікаційної ефективності моделі. Вони отримані у резуль-

таті обробки емпіричних даних значної вибіркової сукупності позичальників. Параметрами дискримінантних моделей є так звані "канонічні" (нестандартизовані) коефіцієнти дискримінантної функції.

Параметри моделі визначаються з урахуванням вагомості та розрядності відповідних фінансових коефіцієнтів. Зазначені параметри щорічно актуалізуються Національним банком України на підставі даних фінансової звітності боржників — юридичних осіб. Необхідність регулярної актуалізації рейтингових систем міститься у Директиві Європарламенту 2006/48/ЄС від 14 червня 2006 року "Про започаткування та здійснення діяльності кредитних установ" (надалі — Директива Європарламенту) та в положеннях Базеля II [3, Ч. 4; ст. 27], [4, ст. 425, 501]. Отже, пункт Положення щодо актуалізації моделей повністю узгоджений з міжнародними стандартами побудови рейтингових моделей оцінки кредитних ризиків.

Слід наголосити, що параметри дискримінантних моделей не дають змоги оцінити реальний вплив фінансових коефіцієнтів, що включені до моделі, на інтегральний показник фінансового стану, оскільки враховують різну розрядність коефіцієнтів. Розрахунок впливу фінансових коефіцієнтів на основі відношення окремих параметрів до їх загальної суми, який здійснюють деякі експерти, є помилковим. Згідно з правилами застосування дискримінантного аналізу вплив окремих фінансових коефіцієнтів визначається як відношення стандартизованого коефіцієнта відповідної змінної до суми стандартизованих коефіцієнтів за всіма змінними. Стандартизовані коефіцієнти розраховуються як добуток відповідних нестандартизованих коефіцієнтів та середніх стандартних відхилень незалежних змінних (фінансових коефіцієнтів) за двома групами вибіроків сукупностей.

Аналіз моделей розрахунку інтегрального показника фінансового стану боржника, які наведені в додатку 3 до Положення, засвідчує, що найбільше значення параметрів є характерним для показників, які характеризують структуру фінансування підприємств (коефіцієнт фінансової незалежності) та рівень прибутковості (коефіцієнт рентабельності активів). Якщо зважати лише на канонічні коефіцієнти, то може скластися враження про надто високий вплив зазначених коефіцієнтів на інтегральний показник (80—

95%). Водночас, застосувавши окреслений вище порядок розрахунку впливу фінансових коефіцієнтів на узагальнені результати аналізу, отримуємо загальний вплив цих двох параметрів на рівні 50—70% (залежно від моделі). Зокрема, у першій групі великих та середніх підприємств вплив коефіцієнта фінансової незалежності (K3) становить близько 26%, а коефіцієнта рентабельності активів (K8) — близько 24%. Порівняно високий вплив зазначених коефіцієнтів є цілком виправданим, оскільки саме рівень заборгованості, власного капіталу та прибутковості великою мірою визначають спроможність позичальника виконувати свої боргові зобов'язання.

Для порівняння, середній вплив показників, що характеризують структуру джерел фінансування у рейтингових моделях австрійських банків становить 35%, а швейцарських — близько 46%. Вплив показників прибутковості в моделях австрійських банків сягає 40%, а у моделях швейцарських банків — 32% [2, с. 24—32]. У таблиці 1 викладено результати дослідження щодо вагомості впливу зазначених показників у рейтингових моделях, які використовуються швейцарськими та австрійськими банками.

Отже, можемо стверджувати, що вагомість впливу фінансових коефіцієнтів, які включені до моделі інтегральної оцінки боржників, що наведені в Положенні, відповідає європейській практиці оцінки кредитних ризиків.

ВІДПОВІДНІСТЬ МЕТОДИЧНОГО ПІДХОДУ ПЕРЕДОВІЙ ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ПРАКТИЦІ ТА РЕКОМЕНДАЦІЯМ БАЗЕЛЯ II

З акладений у Положенні методичний підхід до оцінки кредитних ризиків у цілому відповідає рекомендаціям Базеля II та Директиви Європарламенту. Так, ключова вимога зазначених нормативних документів щодо оцінки кредитних ризиків полягає у запровадженні диференційованих підходів до оцінки та класифікації ризиків. Виконання цієї вимоги забезпечується переходом банків на рейтингову систему оцінювання позичальників. Причому банки можуть використовувати зовнішню та внутрішню рейтингування, а рейтинги мають покривати весь спектр коефіцієнтів ризику. Кредитний рейтинг слід трактувати як умовний вираз кредитоспроможності об'єкта

¹ За допомогою показника EBIT (Earnings before Interest and Taxes) у міжнародній практиці позначають фінансові результати діяльності підприємств до нарахування відсотків за фінансовими зобов'язаннями та податків.

² За допомогою показника EBITDA (Earnings before Interest, Taxes, Depreciation and Amortization) позначають фінансові результати діяльності підприємств до нарахування всіх видів амортизації, фінансових витрат та податків.

Таблиця 1. Вагомість впливу деяких показників у рейтингових моделях швейцарських та австрійських банків

Група показників	Швейцарські банки			Австрійські банки		
	Середнє значення	Максимальне значення	Мінімальне значення	Середнє значення	Максимальне значення	Мінімальне значення
Показники структури капіталу, %	46	58	30	35	55	25
Показники прибутковості, %	32	45	25	40	70	10

Джерело: [2, с. 24–32].

рейтингування в цілому та/або його окремого боргового зобов'язання за шкалою кредитних рейтингів.

В умовах вітчизняних реалій, за яких зовнішнє рейтингування для переважної більшості підприємств є недоступним, дорогим та недоцільним, перехід на оцінювання кредитних ризиків за системою внутрішнього рейтингування є цілком виправданим. Згідно з частиною 4 додатка 7 Директиви Європарламенту [3] *“Рейтингова система”* включає всі методи, процеси, заходи контролю, збір даних та інформаційні технології, які забезпечують оцінювання кредитного ризику, віднесення вимог до класів за ступенем кредитного ризику чи до пулів (рейтингів), а також кількісний аналіз дефолту та показників збитку для певних типів вимог (ризикової уражуваності).

Саме такі механізми побудови внутрішньобанківських рейтингових систем закладено в Положенні. Підкреслимо, що базовий підхід до оцінки кредитоспроможності, який передбачено Базелем II та Директивою Європарламенту, ґрунтується на внутрішніх кредитних рейтингах (internal ratings-based approach, IRB). Щоправда, для застосування IRB-підходу банки мають отримати від наглядових органів відповідний дозвіл. Він надається лише за умови, що компетентний наглядовий орган зробив висновки про те, що системи кредитної установи для управління та створення рейтингу уражуваностей по кредитному ризику є надійними та впровадженими комплексно, а також відповідають таким стандартам [3, с. 84]:

- рейтингові системи забезпечують обґрунтоване оцінювання та диференціацію ризику, точні та послідовні кількісні оцінки ризику;

- внутрішні рейтинги відіграють важливу роль в управлінні ризиками та процесі прийняття кредитних рішень, у процесі виконання корпоративних функцій управління кредитною установою;

- кредитна установа має відділ контролю кредитних ризиків, який відповідає за її рейтингові системи, а також є незалежним та вільним від

небажаного впливу;

- банк збирає та зберігає всю необхідну інформацію для забезпечення ефективної підтримки процесів визначення рівня кредитного ризику та управління ним;

- банк документально обґрунтовує розробку своїх рейтингових систем та їх функціонування, а також оцінює результат діяльності.

Окрім зазначених стандартів, до основних принципів побудови рейтингової системи слід віднести: гнучкість, повноту, монотонність (рівномірність зростання чи падіння), точність, об'єктивність, прозорість, регулярність тестування (оцінка якості), використання результатів рейтингування як з метою формування резервів, так і для прийняття рішень щодо видачі кредитів.

Отже, перехід на рейтингову систему оцінювання кредитоспроможності позичальників та формування резервів під активні кредитні операції передбачає комплексність, належне методичне забезпечення, а також формування бази даних щодо фінансового стану позичальників. Центральна проблема рейтингування пов'язана із необхідністю накопичення достатнього обсягу первинної емпіричної інформації для здійснення аналітичних процедур. Щоб запровадити IRB-підхід до оцінювання кредитних ризиків та розрахунку достатності власного капіталу, зважаючи на власні оцінки компонентів ризику, банк щонайменше три роки має використовувати рейтингову систему для оцінки та управління ризиками. Рейтингова система має відповідати зазначеним вище стандартам і мінімальним вимогам щодо об'єктивності та якості. Банки мають документувати співвідношення між класами позичальників щодо рівня ризику дефолту, до якого застосовується кожен клас, та критерії, які застосовуються для визначення такого рівня ризику дефолту.

З метою приведення методик оцінки фінансового стану позичальників, зокрема критеріїв оцінки фінансового стану позичальників – юридичних осіб до вимог положень Директиви Європарламенту та Міжнародних стандар-

тів фінансової звітності (МСФЗ) щодо оцінки кредитних ризиків, рекомендується трансформувати чинні у банках методики оцінки кредитоспроможності у напрямі запровадження рейтингового оцінювання позичальників. Отже, *практична імплементація Положення має стати стимулом до вітчизняної банківської системи до переходу на міжнародні стандарти оцінювання кредитних ризиків.*

З метою налагодження систем внутрішнього рейтингування банки мають документувати кількість проблемних кредитів (дефолтів) за окремими рейтинговими класами у розрізі окремих звітних періодів.

ПОРЯДОК ВИОКРЕМЛЕННЯ РЕЙТИНГОВИХ КЛАСІВ

Рейтингові класи формуються на основі оцінок ймовірності дефолту (Probability of Default, PD). “Клас дебітора” означає категорію ризику рейтингової шкали у межах рейтингової системи, по якій призначаються дебітори на основі визначеного та чіткого комплексу рейтингових критеріїв, за яких отримуються оцінки ймовірності дефолту.

Згідно з п. 403 Базеля II розподіл кредитів за класами ризику має бути обґрунтованим. Не слід допускати надмірної концентрації кредитів у рамках одного класу як з точки зору рейтингу позичальника, так і з точки зору рейтингу кредитів. Банкам із портфелями, які сконцентровані в окремому ринковому сегменті, необхідно мати достатньо класів у межах такого сегмента для запобігання надмірних концентрацій дебіторів у окремій градації. В разі значної концентрації в межах одного класу слід забезпечити емпіричний доказ того, що градація дебітора охоплює обґрунтовано вузьку серію PD та що ризик дефолту всіх позичальників у цій градації належить до одного діапазону. При побудові рейтингових систем рекомендується виокремлювати щонайменше сім рейтингових класів для кредитоспроможних позичальників і один рейтинговий клас для некредитоспроможних (позичальників, які фактично перебувають у стані дефолту) [4, п. 404]. Таким чином, виокремлення відповідним Положенням НБУ дев'яти рейтингових класів цілком відповідає рекомендаціям Базеля II та європейській практиці. *Класифікація юридичних осіб залежно від значення інтегрального показника у розрізі дев'яти*

класів із урахуванням величини підприємства (велике, середнє або мале) забезпечує високий рівень гомогенності позичальників у межах одного рейтингового класу та достатню точність оцінок.

Досліджуючи проблематику практичної імплементації новацій щодо оцінювання кредитних ризиків в Україні, звернемося до досвіду внутрішнього рейтингування клієнтів — юридичних осіб двох найбільших швейцарських банків Юніон Бенк оф Свіцсерленд, ЮБС (Union Bank of Switzerland, UBS) та Креді Сюіс (Credit Suisse). Так, банк ЮБС використовує прогресивний IRB-підхід з 2008 р. Статистичні моделі оцінювання кредитних ризиків ЮБС включають 8–12 індикаторів, які репрезентують як фінансові показники, так і якісні критерії. Подібний підхід використовує у своїй практиці також банк Креді Сюіс. Особливості стосуються лише шкали рейтингування та фінансових індикаторів, що використовуються банком для оцінки кредитоспроможності. Система рейтингування другого за величиною швейцарського банку Креді Сюіс на початкових етапах її запровадження включала також оцінку якісних критеріїв (33% впливу на загальний рейтинг), галузевий рейтинг (17% впливу) та оцінку кількісних критеріїв (50% впливу). На сучасному етапі розвитку рейтингової системи банк відмовився від складової галузевого рейтингу та збільшив на відповідну величину питому вагу кількісних критеріїв. Таким чином вплив кількісних критеріїв на загальний рейтинг сягнув двох третин. Аналіз якісних критеріїв у зазначеному банку концентрується на інформації про ситуацію підприємства на ринках, рівень наявних технологій, якість стратегії та менеджменту. Залежно від рівня ризиків шкала рейтингів Креді Сюіс поділена на вісімнадцять класів (ЮБС — на 15). У таблиці 2 викладено інформацію щодо шкали рейтингування, яка використовується у цих банках, та порядок трансформації відповідних рейтингів у зовнішні рейтинги.

Процес класифікації рейтингової системи за шкалою залежності рейтингового класу від ймовірності дефолту називається калібруванням. Для визначення інтервалів PD у розрізі рейтингових класів використовується інформація щодо історії статистики проблемних кредитів, яку мають банки, або ж статистичні оцінки, визначені на основі економетричних моделей (ймовірність віднесення до групи фінансово-стійких чи до проблемних

Таблиця 2. Трансформація внутрішньої шкали кредитних рейтингів швейцарських банків UBS та Credit Suisse у зовнішні рейтинги

Рейтингова шкала банку UBS	Рейтингова шкала банку Credit Suisse	Рівень	Рейтинг агентства Мудіс Інвестор Сервісиз (Moody's Investor Services)	Рейтинг агентства Стандард енд Пулз (Standard & Poor's)
0 та 1	CR 01 – CR 04	Інвестиційний рівень	Aaa	AAA
2	CR 05 – CR 06		Aa1 до Aa3	AA+ до AA–
3			A1 до A3	A+ до A–
4			Baa1 до Baa2	BBB+ до BBB
5	CR 07 – CR 10	Субінвестиційний (спекулятивний) рівень	Baa3	BBB–
6	CR 11 – CR 13		Ba1	BB+
7			Ba2	BB
8			Ba2	BB
9	CR 14 – CR 16		Ba3	BB–
10			B1	B+
11			B2	B
12			B3	B–
13	CR 17 – CR 18	Дефолт	Caа до C	CCC до C
14			D	D

Джерела: <https://www.credit-suisse.com>; <http://www.static-ubs.com>.

позичальників). У Положенні встановлено останній підхід до калібрування. До моменту накопичення достатньої бази статистики дефолтів формування класів позичальників має здійснюватися відповідно до їх рівня фінансового стану на основі теоретичної оцінки ймовірності віднесення позичальників до групи фінансово-стійких та до групи фінансово-нестійких залежно від значень інтегрального показника фінансового стану.

У перспективі, після накопичення достатньої інформаційної бази щодо статистики проблемних кредитів у розрізі окремих класів, можливим є перехід до більш емпірично-обґрунтованого методу калібрування. З цією метою необхідним є розрахунок річної частоти ймовірності дефолту (проблемних кредитів) у розрізі окремих рейтингових класів (Default Frequency, DF). Для цього слід організувати у банківській системі України збір статистичної інформації щодо статистики проблемних кредитів у розрізі окремих класів. Зокрема, банкам доцільно було б запровадити документування кількості проблемних кредитів (дефолтів) за окремими рейтинговими класами у розрізі окремих звітних періодів.

Показник DF розраховується як відношення кількості позичальників, яким присвоєно певний клас за станом на початок року, до кількості тих, які протягом року опинилися у статусі проблемних (із загальної кількості тих, які бралися до уваги на початок року):

$$DF_{kt} = D_{kt} / N_{kt},$$
 де N_{kt} — кількість позичальників, яким за станом на початок року t присвоєно клас k ;

D_{kt} — кількість позичальників, яким

було присвоєно клас k на початок року t і які опинилися у статусі проблемних протягом року t .

У цьому разі можемо вважати, що $DF_{kt} = PD_k$.

З метою врахування історичних тенденцій та певних коливань показників PD в окремих періодах доцільно розраховувати середнє значення DF_k на основі спостережень за декілька років. Це так званий показник частоти ймовірності дефолту в довгостроковому періоді (Long-run Default Frequency, LRDF). Така вимога міститься, зокрема, у статті 447 рекомендацій Базеля II. Водночас аналіз фактичної інформації засвідчує, що не завжди зростання емпірично визначеного значення показника LRDF відповідає гіршому рейтинговому класу. Так, з опублікованих провідним рейтинговим агентством Стандард енд Пулз даних випливає, що рейтинговому класу A+ відповідає значення LRDF на рівні 0.05%, а емпірично визначена середня ймовірність дефолту для класів A та A–, які є нижчими за A+, становить 0.04%. Окрім цього, середнє значення частоти дефолтів для класів AAA, AA+, AA та для класів A та A– є однаковим і становить 0 та 0.04% відповідно [5, с. 76–77]. Хоча, за логікою рейтингування, значення показника LRDF мало б рівномірно зростати зі зниженням рейтингового класу. Таким чином, за використання суто емпіричного підходу до калібрування не завжди виконується вимога щодо рівномірного зростання PD з погіршенням рейтингу. Для усунення цього недоліку в практиці рейтингування використовують метод згладжування емпірично отриманих значень частоти дефолту. З цією метою буду-

ється експоненціальна регресія, яка характеризує залежність рівня дефолтів та рейтингового класу.

Перевага рейтингових систем, калібрування яких здійснюється з використанням економетричних моделей визначення ймовірності дефолту над системами, що побудовані на основі емпіричних даних щодо історії дефолтів, полягає в тому, що у першому випадку забезпечується вимога монотонності. За останнього ж підходу монотонність забезпечується лише у разі додаткового застосування експоненціального згладжування, що пов'язане з додатковими ускладненнями та розрахунками. Окрім цього, недоліком калібрування на основі історичних даних є те, що окремі рейтингові класи можуть мати нульове значення LRDF, що фактично означає повну відсутність ризику вкладень. Проте кредити юридичним особам, навіть фінансово найнадійнішим не відповідають критеріям безризиковості. Таким чином, для відповідних кредитів не може бути присвоєний нульовий показник ризику активу.

Згідно з рекомендаціями Базеля II мінімальне значення ймовірності дефолту, яке має застосовуватися у рейтингових системах, становить 0.03%. Рівень *PD* для найгіршого класу має дорівнювати 100% [4, с. 285].

Згідно з п. 2.11 Положення діапазон значень показника ризику кредиту для найвищої категорії становить 0.01–0.06, тобто знаходиться в межах від 1% до 6%. Показник *PD* для найнижчої категорії становить 100%, що відповідає значенню показника ризику кредиту на рівні 1.0. Отже, і за цим критерієм Положення також узгоджується з рекомендаціями Базеля II.

Відповідальними за розробку та удосконалення системи внутрішнього рейтингування (внутрішньобанківського положення щодо оцінки ризиків) є відділи “Контролю кредитних ризиків”. Вимога про створення у структурі банків відповідних підрозділів міститься у статті 84 (2с) Директиви Європарламенту. Відповідною статтею передбачена також необхідність формування інформаційного банку даних, необхідних для постійного удосконалення системи рейтингування, а також документування інформації, на основі якої формується рейтингова система та оцінюється її якість. У разі нестачі у банків достатньої статистики дефолтів для цілей калібрування варто скористатися історичними даними щодо відповідної статистики, яка публікується

незалежними рейтинговими агентствами. Проблема, однак, полягає у різній структурі клієнтів, а також у різній кількості класів, на яких побудовані рейтингові системи банків та рейтингових агентств. Для вирішення цієї проблеми рекомендується використовувати так званий маппінг-метод³.

Важливою складовою системи рейтингування є процедура її актуалізації та оцінка якості. З цією метою вважається за доцільне проведення так званого оціночного тестування (back-testing). Зміст методу полягає у порівнянні класифікації прогнозованих оцінок, що здійснені з використанням діючих рейтингових систем (ex-ante), із класифікацією на основі аналізу фактичних даних (ex-post). Емпірично визначена частота дефолтів у розрізі окремих класів не повинна суттєво відрізнятися від статистично визначеного прогнозного значення ймовірності дефолту для окремих класів. У разі виявлення статистично значимої різниці між фактичними значеннями та оцінками, які здійснені з використанням рейтингової системи, необхідно провести роботу щодо актуалізації системи, зокрема здійснити повторне калібрування.

З метою актуалізації параметрів дискримінантних моделей та діапазону значень інтегрального показника за окремими класами, що передбачено Положенням, банки мають надавати НБУ інформацію щодо статистики дефолтів (випадків неповернення кредитів). Статистика дефолтів систематизується у розрізі окремих класів, які присвоєно позичальникам на момент видачі кредиту. Це забезпечить як об'єктивну оцінку якості рейтингової системи, так і її вдосконалення.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження основних позицій оновленого порядку визначення показника ризику кредиту, наданого юридичній особі, засвідчує, що в цілому Положення відповідає ключовим рекомендаціям щодо оцінки кредитних ризиків, які містяться у Базелі II. Запровадження рейтингового підходу до класифікації позичальників, використання емпірично сформованої бази даних для побудови моделей, їх актуалізація, число рейтингових класів, склад кількісних показників, що включені до моделі,

³ Маппінг-метод — спосіб калібрування рейтингових систем, в основу якого покладено інформацію незалежних рейтингових агентств щодо міграції рейтингів у розрізі окремих класів.

та їх вагомість, а також процес калібрування узгоджуються з передовою практикою оцінки кредитних ризиків.

Щоправда, вельми суперечливим є набуття Національним банком України функції розробки уніфікованої системи рейтингування позичальників для всієї банківської системи. Проте на сучасному етапі такий крок є повністю виправданим, оскільки переважна більшість банків користуються примітивними та недосконалими методиками оцінювання кредитних ризиків. Окремі банки не в змозі самостійно сформувати власні емпіричні бази даних та розробити системи внутрішнього рейтингування, як це передбачено Базелем II.

Логіка Положення вимагає від банків формування власних рейтингових систем, які на початковому етапі можуть ґрунтуватися на запропонованій НБУ методиці. У перспективі, в разі накопичення достатніх баз даних та успішної апробації власних систем рейтингування, з дозволу НБУ банки могли б використовувати передбачений Базелем II підхід на основі внутрішніх рейтингів (IRB). У цьому має полягати наступний етап реформування вітчизняної системи регулювання діяльності банків.

Література

1. *Постанова Правління Національного банку України від 25.01.2012 р. № 23 “Про затвердження Положення про порядок формування та використання банками України резервів для відшкодування можливих втрат за активними банківськими операціями”*. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0231-12>.
2. Hunziker D., Messner S. *Ratingmodelle sterreichischer und schweizerischer Banken // Fachhochschule des BFI Wien, 2005*. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.econbiz.de/archiv1/2009>.
3. *Директива Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу 2006/48/ЄС від 14 червня 2006 року “Про започаткування та здійснення діяльності кредитних установ”*. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_862.
4. *Basel II: International Convergence of Capital Measurement and Capital Standards: A Revised Framework, 2004*. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://bis.org/pub/bcbs107.htm>.
5. Daldrup A. *Rating, Ratingsysteme und ratingbasierte Kreditrisikoquantifizierung // Georg-August-Universität Göttingen, Arbeitsbericht. — Nr. 17. — 2006*.

Експрес-аналіз/

Дмитро ГладкихКандидат економічних наук,
доцент

Умови конкуренції на українському ринку банківських послуг

Продовжуючи серію публікацій щодо результатів діяльності банків України, пропонуємо увазі читачів структурований за кількома основними показниками аналітичний огляд, який ґрунтується на офіційних статистичних даних. Розглядаючи діяльність банківського ринку через призму досягнутих у I півріччі 2012 року рівнів, автор підкреслює, що йому притаманна вільна конкуренція у поєднанні з деякими елементами олігополії. Результати аналізу не є ознакою надійності чи проблемності банків, вони лише узагальнюють статистичні дані. При цьому період у півроку для консервативного банківського сектору не є показовим або визначальним, отож кожен банк може поліпшити показники впродовж кількох наступних кварталів. Зауважимо, що цей експрес-аналіз відображає точку зору автора і не є офіційною оцінкою діяльності банків Національним банком України.

Суб'єктами ринку банківських послуг в Україні є різні за своєю вагою категорією банки, що входять до складу чотирьох груп. Унаслідок багатьох причин ресурси й активи в межах цих груп розподілені вельми нерівномірно. Отже, на 17 банків першої групи припадає понад 60% коштів юридичних осіб та близько 70% коштів фізичних осіб, кредитів підприємств і кредитів населення. Натомість частка ринку 118 банків четвертої групи за різними позиціями становить від 10 до 15% (див. таблиці 1–4).

На перший погляд, такий стан ринку банківських послуг ми можемо характеризувати як монопольний. Насправді ж це питання є, принаймні, дискусійним.

Зважаючи на вищеописану суттєву диспропорцію розподілу ринку між його учасниками, визначимо його ринкову модель. Фахова література розрізняє чотири моделі ринків:

- вільна конкуренція;
- чиста монополія;
- монополістична конкуренція;
- олігополія.

Для ринку вільної конкуренції характерна велика кількість учасників, що діють незалежно один від одного.

Таблиця 1. Частка ринку за обсягом кредитів юридичних осіб у I півріччі 2012 р.

Група банків	Кількість банків	За станом на 01.01.2012 р.		За станом на 01.07.2012 р.	
		Сума, млн. грн.	Частка ринку	Сума, млн. грн.	Частка ринку
I	17	431 322	70.7%	369 626	68.3%
II	19	84 440	13.8%	77 663	14.3%
III	22	42 299	6.9%	40 025	7.4%
IV	118	52 351	8.6%	53 905	10.0%
Разом	176	610 414	100.0%	541 220	100.0%

Таблиця 2. Частка ринку за обсягом кредитів фізичних осіб у I півріччі 2012 р.

Група банків	Кількість банків	За станом на 01.01.2012 р.		За станом на 01.07.2012 р.	
		Сума, млн. грн.	Частка ринку	Сума, млн. грн.	Частка ринку
I	17	139 645	70.6%	98 246	72.4%
II	19	30 362	15.4%	16 321	12.0%
III	22	9 752	4.9%	7 305	5.4%
IV	118	18 034	9.1%	13 864	10.2%
Разом	176	197 793	100.0%	135 736	100.0%

Таблиця 3. Частка ринку за обсягом коштів юридичних осіб у I півріччі 2012 р.

Група банків	Кількість банків	За станом на 01.01.2012 р.		За станом на 01.07.2012 р.	
		Сума, млн. грн.	Частка ринку	Сума, млн. грн.	Частка ринку
I	17	137 534	64.2%	122 002	61.1%
II	19	28 530	13.3%	28 416	14.2%
III	22	23 004	10.7%	19 782	9.9%
IV	118	25 296	11.8%	29 485	14.8%
Разом	176	214 363	100.0%	199 685	100.0%

Таблиця 4. Частка ринку за обсягом коштів фізичних осіб у I півріччі 2012 р.

Група банків	Кількість банків	За станом на 01.01.2012 р.		За станом на 01.07.2012 р.	
		Сума, млн. грн.	Частка ринку	Сума, млн. грн.	Частка ринку
I	17	214 566	69.1%	236 580	69.0%
II	19	41 044	13.2%	44 232	12.9%
III	22	23 965	7.7%	27 298	8.0%
IV	118	30 971	10.0%	34 947	10.2%
Разом	176	310 545	100.0%	343 057	100.0%

Конкуренти виробляють стандартизовану або однорідну продукцію, тому покупцю практично байдуже, у кого її купувати за певної ціни. Оскільки кількість учасників велика, кожен із них як продавець пропонує для реалізації на ринок таку кількість товару, що її збільшення чи зменшення практично не позначиться на загальному рівні пропозиції, а отже, цей конкретний ринковий суб'єкт не може здійснювати вплив на ціни. Такий тип ринку характеризується й тим, що умови входження й виходу з нього дуже легкі, тобто нові агенти можуть вільно входити на цей ринок, а ті, що діяли на ньому, — так само вільно з нього виходити. Отже, для ринку вільної конкуренції характерні ціни, рівень яких не залежить від прагнень і цілей окремих продавців чи покупців. Вони формуються вільно під впливом попиту та пропозиції.

Чиста монополія є другим типом ринку. За такої моделі один учасник є виробником товару, який не має аналогічних замінників, або суб'єкт — єдиний постачальник послуги. Через це він є чистим або абсолютним монополістом. Продукт, що постачається таким суб'єктом на ринок, є унікальним (безальтернативним). Конкурентів у такого суб'єкта немає, тому він диктує ціни на товари, маніпулю-

ючи кількістю пропозицій (штучно обмежуючи їх). Конкуренти не мають змоги проникнути на цей ринок внаслідок запровадження таких бар'єрів:

- ефекту масштабу виробництва (виробництво відносно дешевої та стандартизованої одиниці продукції рентабельне лише при досягненні певного його обсягу);
- наявності патентів, спрямованих на захист винаходів від незаконного захоплення продукту чи технології конкурентами;
- наявності ліцензій, які надають право здійснювати певні види діяльності;
- володіння або контролю над певними видами сировини;
- нестандартних методів конкуренції (тиск на постачальників ресурсів з метою неотримання конкурентами сировини);
- залучення до співпраці провідних співробітників конкурента;
- різкого зниження цін (з метою доведення конкурентів до банкрутства).

Ціни на ринку чистої монополії формуються по-різному. Вони можуть бути як монополюючими, так і монополюючими низькими. Критерієм при встановленні ціни є отримання монополістом необхідного йому доходу. Це призводить до того, що моно-

поліст прагне отримати максимальний сукупний прибуток, а не максимальний прибуток на одиницю продукції. Досягається це, зокрема, шляхом цінової дискримінації, тобто встановленням різних цін для різних покупців. До речі, ці різниці не можна співставити з різницями у витратах.

Для ринку чистої монополії характерні три типи монополії: закрыта, відкрита та природна. Закритою є монополія, що захищена юридичними заборонами. Відкритою — така, за якою одна фірма хоча б на деякий час стає єдиним продавцем товару, але працює в конкурентних умовах. Проте більшість монополістичних галузей є природними монополіями й тому підлягають суспільному регулюванню. Воно здійснюється шляхом встановлення певних обмежень для таких монополістів і використовується, щоб повністю або частково позбутися прагнення монополістів одержувати монополюючі високі прибутки.

Прикладів чистої монополії в Україні декілька: Державна адміністрація залізничного транспорту України "Укрзалізниця", Національне державне підприємство поштового зв'язку "Укрпошта", Національна акціонерна компанія "Нафтогаз України" тощо. Всі вони підлягають прямому (адміністративному) регулюванню з боку держави. Насамперед цей вплив стосується цінової політики монополій.

Монополістична конкуренція є третьою моделлю ринку. Це така організація ринкової інфраструктури, за якої порівняно велика кількість виробників пропонує споживачам схожу, але не ідентичну продукцію. Ця модель поєднує монополістичні та конкурентні властивості. З одного

Таблиця 5. Ринкова позиція банків за обсягом кредитів юридичних осіб у I півріччі 2012 р.

Банки, що найсуттєвіше збільшили власну частку ринку				Банки, що найсуттєвіше скоротили власну частку ринку			
Назва банку	Обсяг на 01.07.2012 р., тис. грн.	Частка ринку на 01.07.2012 р.	Зміна ринкової позиції порівняно з 01.01.2012 р.	Назва банку	Обсяг на 01.07.2012 р., тис. грн.	Частка ринку на 01.07.2012 р.	Зміна ринкової позиції порівняно з 01.01.2012 р.
Промінвестбанк	30 058 302	5.6%	+ 0.90%	Укргазбанк	5 765 763	1.1%	- 1.12%
Приватбанк	90 415 500	16.7%	+ 0.86%	ВТБ-банк	21 831 537	4.0%	- 0.78%
Дочірній банк Сбербанку Росії	14 653 943	2.7%	+ 0.42%	Укресімбанк	41 919 594	7.7%	- 0.73%
Брокбізнесбанк	11 330 403	2.1%	+ 0.36%	Укрсоцбанк	13 301 323	2.5%	- 0.61%
ІНГ-банк Україна	8 552 299	1.6%	+ 0.31%	"Форум"	3 895 846	0.7%	- 0.51%
ВіЕйБі-банк	5 502 717	1.0%	+ 0.27%	Родовід-банк	183 921	0.0%	- 0.40%
"Фінанси та кредит"	14 901 301	2.8%	+ 0.24%	ОТП-банк	9 608 474	1.8%	- 0.37%
ДІВІ-банк	1 381 495	0.3%	+ 0.20%	Укрсіббанк	5 910 308	1.1%	- 0.35%
Креді Агріколь-банк	3 837 234	0.7%	+ 0.17%	Альфа-банк	14 076 842	2.6%	- 0.34%
Укрбізнесбанк	2 136 584	0.4%	+ 0.15%	Сведбанк	2 717 776	0.5%	- 0.16%
Імексбанк	6 440 089	1.2%	+ 0.15%				
Златобанк	2 913 162	0.5%	+ 0.15%				